

УДК 347.65/.68

ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВІ АНОМАЛІЇ У СПАДКОВОМУ ПРАВІ УКРАЇНИ

Гончарова Аліна В'ячеславівна, к.ю.н, доцент кафедри АГПФЕБ

Сумського державного університету

Рисенко Оксана Миколаївна, студентка групи Ю-24

Сумського державного університету

Стаття присвячена висвітленню та розмежуванню відмінностей понять спадкової трансмісії та спадкового представлення в спадковому праві України на основі наукових досліджень та аналізу нотаріальної і судової практики.

Ключові слова: спадкове право, спадкова трансмісія, спадкове представлення, спадщина, спадкодавець, спадкоємці.

Стаття посвящена освещению и разграничению различных понятий наследственной трансмиссии и наследственного представления в наследственном праве Украины на основе научных исследований и анализа нотариальной и судебной практики.

Ключевые слова: наследственное право, наследственная трансмиссия, наследственное представление, наследие, наследодатель, наследники.

CIVIL ANOMALIES SUCCESSION LAW IN UKRAINE. Professor
ANPFEB SSU, Ph.D. Alina Goncharova, Student group U-24 Rysenko Oksana

The article is devoted to the division and transmission of genetic differences between the concepts of inheritance and succession law representation in Ukraine based on research and analysis of notarial and litigation.

Keywords: law of succession, hereditary transmission, hereditary representation, heritage, heir, heirs.

У роки становлення права України відбулася переорієнтація суспільних цінностей на охорону та захист родинних відносин. Виникнення права власності й розвиток шлюбно-сімейних відносин у суспільстві зумовили

потребу відповіді на питання стосовно долі майна спадкоємця, який помер, не встигнувши відкрити або прийняти спадщину. Можливість визначити долю майна після смерті спадкоємця і передати його в спадщину є однією з найважливіших гарантій стабільності відносин приватної власності.

Питання спадкової трансмісії та спадкового представлення залишаються одними із суперечливих і недосліджених у теорії спадкового права. Тому в роботі комплексно досліджуються теорія, практика та чинне законодавство на предмет узгодження спадкових правовідносин за спадковою трансмісією та спадковим представленням. Недостатність теоретичної розробленості, наявність значної кількості дискусійних теоретичних і практичних проблем, суперечливість у практиці застосування зумовлюють актуальність та проблематику обраної теми наукової статті. Для реалізації зазначеної мети у статті вирішувалися такі завдання:

- дослідження понять спадкової трансмісії та спадкового представлення у вітчизняному законодавстві;
- характеристика особливостей спадкування за спадковою трансмісією;
- наведення особливостей спадкування за правом представлення;
- ознайомлення з основними проблемами сучасного спадкового законодавства України.

Проблемам спадкового права приділено істотну увагу в працях таких вчених, як М.Ю. Барщевський, М.І. Бондарєв, Н.С. Глусь, М.В. Гордон, О.В. Дзера, В.К. Дроніков, Ю.О. Заїка, Т.П. Коваленко, П.С. Никитюк, А.А. Рубанов, В.І. Серебровський, С.Я. Фурса, Є.І. Фурса, Ю.К. Толстой, Е.Б. Ейдинова, Я.М. Шевченко та ін. Але спеціальне системне дослідження цієї теми до цього часу в Україні та за її межами не проводилося.

У сучасній правовій Україні ми маємо низку нормативно - правових актів, що регламентують ту чи іншу особливість переходу прав на спадщину.

Конституція України гарантує кожному громадянину право володіння, користування та розпорядження своєю власністю, результатами своєї інтелектуальної, творчої діяльності [1].

Загальні характеристики зазначених понять закладені в Цивільному кодексі України, прийнятому в 2003 р., де можна простежити правонаступництво основних положень вітчизняного спадкового законодавства.

Згідно зі ст. 1276 ЦК України випадок, коли спадкоємець за заповітом або за законом помер після відкриття спадщини і не встиг її прийняти, право на прийняття належної йому частки спадщини, крім права на прийняття обов'язкової частки у спадщині, переходить до його спадкоємців.

Стаття 1266 ЦК України визначає суб'єктів, які мають право спадкувати за представленням, але визначення поняття спадкування за правом представлення у Цивільному кодексі та інших нормативно-правових актах не міститься[2].

Зазначимо, що спадкувати за правом представлення та спадковою трансмісією можуть лише фізичні особи. У разі смерті учасника юридичної особи до його спадкоємців переходить частка у майні, яка може бути виражена як пай (у кооперативних організаціях), у вигляді пакета акцій або частки в статутному капіталі [3, с. 12]. Але це не частка у майновому комплексі організації.

Українськими науковцями були розроблені відповідні форми свідоцтва про право на спадщину як за спадковою трансмісією так і за спадковим представленням. Аналогом послужив приклад оформлення Свідоцтва про право на спадщину за законом за правом представлення та Свідоцтво про право на спадщину за законом на майно померлого спадкоємця, який не встиг прийняти спадщину (спадкова трансмісія), роз'яснення щодо оформлення яких було надано у додатках Положення про порядок учинення нотаріальних дій у дипломатичних представництвах та консульських установах, затвердженого Наказом Міністерства юстиції України,

Міністерства закордонних справ України від 27 грудня 2004 року № 142/5/310 [4,с. 255].

Вдосконалюючи вітчизняне законодавство, Міністерство юстиції України видало Наказ "Правила ведення нотаріального діловодства" від 31.12.2008 р. № 2368/5, де встановило форму № 2 Свідоцтво про право на спадщину за законом за правом представлення та форму № 3 Свідоцтво про право на спадщину за законом на майно померлого спадкоємця, який не встиг прийняти спадщину (спадкова трансмісія) [5]. Окрім вищезазначених документів, створені Методичні рекомендації, розроблені для використання під час проведення курсів з підвищення рівня кваліфікації приватних нотаріусів із спадкового права.

За останні десять років спостерігається тенденція зростання числа "спадкових справ", особливо за оскарження заповітів. При цьому найчастіше справи набувають затяжного характеру і розглядаються упродовж декількох років. Спадкоємці, які претендують на отримання спадщини, будучи, як правило, родичами по відношенню один до одного і перебувають в дружніх стосунках до відкриття спадщини, стають ворогами. При переході у спадщину права спадкування фігурують дві особи: 1) спадкоємець, який помер після відкриття спадщини, і не встиг здійснити належне йому право прийняти спадщину або відмовитися від неї і 2) його власний спадкоємець. Спадкоємці померлого після відкриття спадщини можуть здійснити своє право спадкувати на загальних підставах у межах зазначених строків для прийняття спадщини.

Перехід права на прийняття спадщини визначається терміном "спадкова трансмісія". Цей термін закріплено у чинному законодавстві, а саме у ч. 1 ст. 1276 ЦК України: якщо спадкоємець за заповітом або за законом помер після відкриття спадщини і не встиг її прийняти, право на прийняття належної йому частки спадщини, крім права на прийняття обов'язкової частки у спадщині, переходить до його спадкоємців (спадкова трансмісія)[2].

У такому разі право на прийняття спадщини, що належала померлому після відкриття спадщини спадкоємцеві, переходить у порядку спадкової трансмісії або до його спадкоємців за заповітом, або до спадкоємців за законом. При цьому право на прийняття спадщини в порядку спадкової трансмісії не входить до складу спадщини, що відкрилася після смерті спадкоємця, який не встиг прийняти спадщину, і є самостійним суб'єктивним цивільним правом. Під час переходу в спадщину права спадкування фігурують дві особи: спадкоємець, який помер після відкриття спадщини, і не встиг здійснити належного йому права прийняти спадщину або відмовитися від неї, та його власний спадкоємець.

Прийняття спадщини в порядку спадкової трансмісії здійснюється тими самими способами, що і прийняття основної спадщини. Але оскільки йдеться про дві форми спадщини, то для їх прийняття необхідно два самостійних акти. Тому подача заяви про прийняття спадкового майна, що належало самому трансмітенту, або фактичне його прийняття не може розглядатися як прийняття спадщини в порядку спадкової трансмісії. З приводу прийняття цієї спадщини повинні бути вчинені самостійні дії: подано заяву або фактично прийнято спадщину першого спадкодавця. При цьому може бути подано самостійно заяву про прийняття кожної зі спадщин або одну заяву про прийняття обох спадщин.

Варто зазначити особливості спадкової трансмісії, які на наш погляд, є принциповими для розуміння зазначеного інституту як нотаріусами, так і пересічними громадянами:

- Сутність спадкової трансмісії полягає в тому, щодо спадкування запрошується замість спадкоємця, який помер після відкриття спадщини, та не встиг її прийняти, його спадкоємці, до яких переходить право на прийняття спадщини.
- Правила спадкової трансмісії застосовуються при спадкуванні як за законом так і за заповітом.

- Правоспадкоємцяна прийняття частини спадщини в якості обов'язкової частки до його спадкоємців у порядку спадкової трансмісії не переходять.
- Спадкоємці, які пропустили строк, встановлений для прийняття спадщини за спадковою трансмісією, можуть бути визнані такими, що прийняли спадщину в судовому порядку.

У західноєвропейській цивілістичній науці право представлення розглядали як право віддалених спадкоємців спадкувати права та обов'язки померлого спадкоємця. Через таку теоретичну побудову виникає думка про повну залежність прав спадкоємців від прав попередників, до спадкоємців переходили всі "недоліки", що негативно впливали на правоздатність попередника. Панівною вважалася точка зору, "що спадкування за правом представлення можливе, якщо у свій час правонаступник спадкував від попередника, оскільки спадщина фіктивно переходила через голову померлого попередника від спадкодавця" [6, с. 452]. Спадкування за правом представлення передбачає деякі умови.

1. Перш за все необхідно, щоб особа, яку представляють, була померлою до відкриття спадщини.
2. Спадкодавець не склав заповіт або він у встановленому порядку визнаний недійсним.
3. Спадкоємець, якого представляють, за свого життя не втратив права на спадщину як негідний.
4. Спадкування за правом представлення припускає законне споріднення між особою, яку представляють, і особою, яка представляє. Оскільки право представлення ґрунтується на кровному спорідненні, то усиновлені не можуть користуватися правом представлення щодо усиновителя.

Частиною першою ст. 1260 ЦК України встановлено, що усиновлений та його відповідні нащадки прирівнюються у разі спадкування за законом до родичів за походженням – дітей спадкодавця, а отже, усиновлені є спадкоємцями першої черги, тобто вони спадкують разом та нарівні з дітьми, тим із подружжя, який пережив іншого, та батьками спадкодавця. Але ч. 2 ст.

1260 прямо зазначає, що "усиновлений та його нащадки не спадкують за законом після смерті батьків усиновленого, інших його родичів за походженням по висхідній лінії. Батьки усиновленого та інші його родичі за походженням по висхідній лінії не спадкують за законом після смерті усиновленого та його нащадків".

Виходячи зі змісту ч. 2 ст. 1260 ЦК України та ч. 1 ст. 232 СК України про те, що з моменту здійснення усиновлення припиняються особисті та майнові права і обов'язки між батьками та особою, яка усиновлена, а також між нею та іншими її родичами за походженням, впливає необхідний висновок про відсутність в усиновленого та його нащадків права спадкування після своїх родичів за походженням, а у останніх – права спадкування після усиновлених та його нащадків. Оскільки збереження правового зв'язку між усиновленим з родичами за походженням з колишньої сім'ї залежить виключно від рішення суду, то такий зв'язок зберігається лише з тими особами, які названі у рішенні суду про усиновлення [7, с. 63]. На жаль, ч. 3 ст. 1260 ЦК України не містить жодних вказівок щодо особливостей спадкування в порядку правил норми, закріпленої в абз. 2 ч. 1 ст. 232 СК, яка стосується випадків, коли дитину відповідно до ч. 2 ст. 216 СК України усиновляє лише одна особа [8].

Законодавець зробив виняток із загального правила, зазначивши, у ч. 3 ст. 1260 ЦК України випадок, який дозволяє усиновленим спадкувати за правом представлення, "якщо за рішенням суду про усиновлення збережений правовий зв'язок між усиновленим та його бабою, дідом, братом та сестрою за походженням, то у разі смерті його баби, діда за походженням усиновлений має право на спадкування за правом представлення, а у разі смерті його брата, сестри за походженням - має право на спадкування як спадкоємець другої черги.

Спадкування за правом представлення можливе лише у випадках, передбачених у Книзі шостій Цивільного кодексу України.

Цивільний кодекс України визнав коло спадкоємців за законом.

Існує п'ять категорій спадкоємців, які набувають права на спадщину за законом:

- Перша черга – діти спадкодавця, у тому числі зачаті за життя спадкодавця та народжені після його смерті, а також той із подружжя, який його пережив, та батьки.
- Друга черга – рідні брати та сестри спадкодавця, дід та баба як з боку батька, так і з боку матері. Зазначені особи закликаються до спадкування внаслідок відсутності спадкоємців першої черги. Спадкове майно між спадкоємцями другої черги поділяється на рівні частки.
- Третя черга – спадкують рідні дядько та тітка спадкодавця.
- Четверта черга – особи, які проживали зі спадкодавцем однією сім'єю не менше п'яти років до часу відкриття спадщини.

В юридичній літературі висловлювалися сумніви щодо доцільності введення до кола спадкоємців за законом осіб, які "проживали зі спадкодавцем однією сім'єю не менше п'яти років", оскільки в Цивільному кодексі України немає визначення такого поняття, як сім'я, не сформульовано принципи, керуючись якими, можна було б віднести ту чи іншу особу до членів певної сім'ї.

- П'ята черга – інші родичі спадкодавця до шостого ступеня споріднення включно, причому родичі ближчого ступеня споріднення усувають від права спадкування родичів подальшого ступеня споріднення.

До родичів шостого ступеня споріднення належать – діти двоюрідних правнуків і правнучок спадкодавця (двоюрідні правнуки і правнучки), діти його двоюрідних племінників і племінниць (троюрідні внуки та внучки) та діти двоюрідних дядька та тітки (троюрідні брати та сестри). При цьому родичі ближчого ступеня споріднення усувають від права спадкування родичів подальшого ступеня споріднення [9, с. 712].

До цієї ж черги віднесені утриманці спадкодавця, які не були членами його сім'ї. Особа визнається утриманцем спадкодавця за наявності таких умов: 1) особа є малолітньою, неповнолітньою або непрацездатною за віком

або за станом здоров'я; 2) ця особа не є членом сім'ї спадкодавця; 3) матеріальна допомога, яку отримувала особа від спадкодавця, була для неї єдиним або основним джерелом засобів для існування; 4) особа перебувала на отриманні спадкодавця не менше п'яти років.

Новий час вимагає нових законів, які змінюються задля потреб суспільства. Іноді вони бувають вдалими, іноді не дуже. Але на те і є науковці, щоб вносити свої корективи та надавати рекомендації щодо можливого доопрацювання законодавства.

На мій погляд, колізійним питанням спадкового законодавства є те, що у сімейному праві законодавець урівняв фактичне подружжя у майнових правах з подружжям зареєстрованим: визнав спільність майна, набутого за час перебування у фактичних шлюбних відносинах; надав фактичному подружжю права на утримання. Але після смерті одного з подружжя спадкоємцем буде один із подружжя зареєстрованого, а особа, з якою спадкодавець перебував у фактичних шлюбних відносинах, може претендувати на спадщину в четверту чергу лише як член сім'ї померлого та за спадковою трансмісією взагалі не спадкувати. За таких обставин, беручи до уваги моногамний характер шлюбу в нашій країні, доцільно переглянути і спадкове законодавство. Оскільки право на спадщину подружжя зумовлене лише фактом реєстрації шлюбу, то в цьому випадку такий факт не свідчить про близькі стосунки між особами.

Такими ознаками можуть бути: спільне проживання не менше п'яти років; взаємна матеріальна підтримка; публічне виявлення подружніх відносин перед третіми особами; спільне виховання дітей тощо. До дітей спадкодавця прирівнюються і усиновлені діти, які спадкують саме після свого усиновителя і вже не вважаються спадкоємцями за законом рідних батьків. Однак окремі фахівці вважають, що усиновлені ні за яких обставин не стають спадкоємцями своїх братів і сестер, діда та баби з боку усиновителя.

Сьогодні набуває особливої актуальності питання щодо встановлення батьківства і материнства при штучному походженні дитини. З часом випадки народження дітей за таких обставин не будуть поодинокими, і тому виникає запитання: чи тотожні поняття "біологічна дитина" і "спадкоємець"? Спірним є те, що не виникає ніяких прав та обов'язків між усиновленими та іншимидітьми усиновителя, тому дитина усиновителя і усиновлена дитина не перебувають у правових відносинах брата чи сестри[10].

Цікавим для вивчення є питання щодо переходу прав на спадщину (після смерті засновника приватного підприємства) за спадковою трансмісією та спадковим представленням. Це питання досліджували вітчизняні вчені Є. Рябоконт та Я. Турлуковський. Аналіз чинного законодавства дає право стверджувати, що приватне підприємство є суб'єктом, а не об'єктом правовідносин, має права юридичної особи та здійснює виробничу, науково-дослідницьку та комерційну діяльність. У зв'язку з цим не можна погодитися з авторами, які стверджують, що у спадщину переходить підприємство, як юридична особа. Суб'єкт права не може бути об'єктом власності. З цього випливає висновок, що один суб'єкт права не може розпоряджатися правовою часткою іншого суб'єкта права, тому не можна заповісти підприємство як юридичну особу та не можна отримати як спадщини ні за спадковою трансмісією, ні за спадковим представленням.

Зазначимо, що колектив не є власником майна юридичної особи, а лише здійснює функцію щодо управління ним.

У будь-якому випадку, хто б не був засновником приватного підприємства, власником майна буде юридична особа.

Надамо свій перелік відмінностей права представлення від спадкової трансмісії:

1. Суб'єктами спадкування за правом представлення є лише особи, чітко визначені у ст. 1266 ЦК. При спадковій трансмісії коло суб'єктів права

спадкування є необмеженим. При спадковій трансмісії права та обов'язки, що становлять спадщину, переходять від трансмітента (особи, яка не встигла здійснити належне їй право спадкування) до трансмісара. Зазначені інститути відрізняються за сферою застосування. Спадкова трансмісія можлива як при спадкуванні за законом, так і при спадкуванні за заповітом, у той час як спадкування за правом представлення застосовується лише при спадкуванні за законом.

2. Спадкування за правом представлення має місце у тому випадку, якщо спадкоємець, який мав би право на спадкування, помер до смерті спадкодавця, тобто до відкриття спадщини, а спадкова трансмісія настає, якщо спадкоємець помер після відкриття спадщини, не встигнувши її прийняти.
3. Спадкування за правом представлення має місце в тому випадку, якщо спадкоємець, який мав би право на спадкування, помер до смерті спадкодавця, тобто до відкриття спадщини, а спадкова трансмісія настає, якщо спадкодавець помер після відкриття спадщини, не встигнувши її прийняти.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Конституція України: [прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р.] // Відомості Верховної Ради України. – 1996. - № 30.
2. Цивільний кодекс України від 16.01.2003р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу:<http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/435-15>. – Заголовок з екрана.
3. Словариностранныхслов / под ред. И.В. Лехина, проф. Ф.Н. Петрова. – М.: Государственноеиздательствоиностранных и национальныхсловарей, 1949. – 465 с.
4. Гончарова А.В. Розмежування понять спадкової трансмісії та спадкового представлення / А.В. Гончарова // Часопис Київського університету права. – 2009. – № 1. – С. 48-50.
5. Наследственное право / Б.А. Булаевский и др.; отв. ред. К.Б. Ярошенко. – М.: ВолтерсКлувер, 2005. – 448 с.
6. Спадкове право: Нотаріат. Адвокатура. Суд: наук.-практ. посіб. / С.Я. Фурса, Є.І. Фурса, О.М. Клименко, С.Я. Рабовська, О.О. Кармаза та ін.; за заг. ред. С.Я. Фурси. – К.: Видавець Фурса С.Я. : КНТ, 2008. – 1216 с.
7. Чуйкова В.Ю. Правовыевопросынаследования по завещанию: дис. ... канд. юрид. наук / В.Ю. Чуйкова. – Х., 1999. – 159 с.
8. Ніколаєва Л. Приватне підприємство в контексті шлюбно-сімейних відносин / Л. Ніколаєва, О. Старцев // Предпринимательство, хозяйство и право. – 1999. – № 11. – С. 3-7.
9. Васильченко В.В. Спадкування усиновленими та усиновлювачами за новим цивільним законодавством / В.В. Васильченко // Підприємництво, господарство і право. – 2004. – № 4. – С. 63 – 65.
10. Чуйкова В.Ю. Правовыевопросынаследования по завещанию: дис. ... канд. юрид. наук / В.Ю. Чуйкова. – Х., 1999. – 159 с.

Гончарова А. В., Рисенко О. М. Цивільно-правові аномалії в спадковому управі України/ А. В. Гончарова, О. М. Рисенко// Науковий вісник Херсонського державного університету. – № 6-1. – Т. 1. – 2014. – С. 197-201.